

15^ο διεθνές σεμινάριο-Συνάντηση για το Ρεμπέτικο
15th International Rebetiko Seminar-meeting

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ
PROCEEDINGS OF THE SEMINAR

Σκύρος, 14 έως 21 Ιουλίου 2024
Skyros, 14 to 21 July 2024

15th international
rebetiko seminar-
meeting 2024

Δήμος Σκύρου και ΣΝΕ Σκύρος Ναυτιλιακή Εταιρεία
Πολιτιστικός Σύλλογος Σκύρου “Ανεμόεσσα”
Μουσείο “Μάνου και Αναστασίας Φαλτάιτς”

Skyros Municipality and SNE Skyros Nautical Company
Skyros Cultural Association “Anemoessa”
“Manos and Anastasia Faltaits” Museum

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή	3
Καλωσόρισμα συμμετεχόντων και φίλων στην εναρκτήρια συνάντηση του διεθνούς σεμιναρίου- συνάντησης για το ρεμπέτικο στο αίθριο του Μουσείου Φαλτάιτς	4
Μανώλης Χιώτης. Ο καινοτόμος του μπουζουκιού. Κώστας Κακουτόπουλος, Αικατερίνη-Μυρτώ Φατούρου	5
«Παραπεταμένοι», οι ταξιδευτές του ρεμπέτικου «Το ρεμπέτικο είναι ζώσα κληρονομιά» Συνέντευξη στην Εφημερίδα Συντακτών ΝΗΣΙΔΕΣ 16-11-2024 Θανάσης Λαζαρίδης	12
Introduction	16
Welcome of participants and friends to the opening meeting of the international rebetiko seminar at the atrium of Faltaitis Museum	17
Manolis Hiotis. The Bouzouki Innovator Kostas Kakoutopoulos, Aikaterini-Myrto Fatourou	18
"Neglected ones", the travelers of rebetiko "Rebetiko is a living heritage" Interview in a Greek cooperative daily newspaper. "Newspaper of the Editors"- Nisides 16-11-2024	25
Στιγμιότυπα από το 15 ^ο σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στην Σκύρο. Highlights of the 15 th Seminar-meeting on rebetiko in Skyros.	29
Σας περιμένουμε στο 16 ^ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στην Σκύρο, 13-20 Ιουλίου 2025 We are waiting you for the 16 th international seminar-meeting on rebetiko in Skyros, 13-20 July, 2025	40

Εισαγωγή

Αγαπητοί φίλοι και φίλες,

Από τις 14 έως τις 21 Ιουλίου του 2024 πραγματοποιήσαμε το 15^ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο, στην αγαπημένη μας Σκύρο. Σε αгаστή συνεργασία με την τοπική κοινωνία και τους υπεύθυνους φορείς ενισχύσαμε τους δεσμούς μας και ανανεώσαμε τη θέλησή μας να συνεχίσουμε τη ζωή μας ξεπερνώντας δυσκολίες και εμπόδια. Δυστυχώς δεν θα είναι πιά κοντά μας ο αγαπημένος μας φίλος και συνεργάτης όλα αυτά τα χρόνια Νίκος Sikkes υποστηρίζοντας το σεμινάριο μας και αποτυπώνοντας με τις φωτογραφίες τις πολύτιμες και χρήσιμες στιγμές του για να χρησιμεύσουν σαν μια πολιτιστική παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές. Θα είναι πάντα κοντά μας, μέσα από την καρδιά μας.

Η πραγματοποίηση του σεμιναρίου-συνάντησης μας γέμισε χαμόγελα και τραγούδια, φώτισε τις καρδιές και τα μάτια μας και μας όπλισε με δύναμη. Τον Ιούλιο που μας πέρασε, οι φίλοι και οι φίλες που ανταποκρίθηκαν με το εθελοντικό παρόν τους στην ετήσια μουσική μας συνεύρεση για το ρεμπέτικο από Ελλάδα, Κύπρο, Ιαπωνία, Τουρκία, Ολλανδία, Γαλλία, Ισραήλ, Φινλανδία...μαζί με τους επισκέπτες του νησιού και την τοπική κοινωνία συσφίξαμε τις σχέσεις μας και μοιραστήκαμε μαζί τα χαμόγελα, τα τραγούδια μας και τη διάθεσή μας για ένα καλύτερο και πιο αισιόδοξο μέλλον.

Η χρονιά ήταν αφιερωμένη στον Μανώλη Χιώτη, έναν από τους σημαντικότερους συνθέτες του λαϊκού τραγουδιού και σπουδαίους δεξιότητες του μπουζουκιού. Κατά την διάρκεια του σεμιναρίου γνωριστήκαμε με τραγούδια του Χιώτη από το 1939 έως το 1959. Επιπλέον εξασκηθήκαμε σε τραγούδια των Μάρκου, Παπαϊωάννου, Χατζηχρήστου, Τσιτσάνη, Σκαρβέλη και Τόλη Χάρμα (Απόστολου Χαρμαντά).

Αυτή τη χρονιά, το 16^ο σεμινάριο-συνάντηση θα πραγματοποιηθεί από τις 13 μέχρι τις 20 Ιουλίου 2025. Στη φετινή μας προσπάθεια, οι εκδηλώσεις μας θα πραγματοποιηθούν, όπως πάντα, με σεβασμό στη κληρονομιά του ρεμπέτικου και στη θετική αύρα του όμορφου νησιού της Σκύρου. Σταθεροί συνεργάτες μας, η τοπική κοινωνία, ο Δήμος Σκύρου, η ΣΝΕ (Σκύρος Ναυτική Εταιρεία), ο Πολιτιστικός Σύλλογος Σκύρου «Ανεμόεσσα» και το Μουσείο Φαλτάιτς.

Η ομαδική εθελοντική μας προσπάθεια βασίζεται στην αγάπη μας για την αστική λαϊκή μας μουσική παράδοση, η οποία μας οπλίζει με κέφι, μεράκι και δύναμη για να ξεπερνάμε πολλές δυσκολίες που παρουσιάζονται. Μαζί με τους φίλους μας, συνεχίζουμε το μουσικό μας ταξίδι, σε πείσμα των άγριων καιρών, με πυξίδα την αγάπη μας για το λαϊκό τραγούδι και τους επώνυμους και ανώνυμους συντελεστές του, οι οποίοι συνέβαλαν στη δημιουργία αυτής της λαϊκής μουσικής.

Σας προσκαλούμε να συμμετέχετε στις παράλληλες εκδηλώσεις του σεμιναρίου-συνάντησης απολαμβάνοντας ταυτόχρονα τις διακοπές σας στο όμορφο νησί της Σκύρου. Οι εκδηλώσεις περιλαμβάνουν βραδιές με ρεμπέτικη μουσική στις γραφικές ταβέρνες του νησιού, ανοιχτές στο κοινό ομιλίες για το ρεμπέτικο στα Ελληνικά-Αγγλικά με ταυτόχρονη μετάφραση, ρεμπέτικη συναυλία με χορούς στην κεντρική πλατεία της χώρας και την τελική συναυλία με τους συμμετέχοντες/ουσες σε live streaming από τους χώρους του σεμιναρίου.

Προχωράμε...

Γιώργος Μακρής και Σπύρος Γκούμας

Καλωσόρισμα συμμετεχόντων και φίλων στην εναρκτήρια συνάντηση του διεθνούς σεμιναρίου-συνάντησης για το ρεμπέτικο στο αίθριο του Μουσείου Φαλτάιτς

Στην συνάντηση καλωσόρισαν τους συμμετέχοντες Έλληνες και ξένους ο οργανωτικός υπεύθυνος Γιώργος Μακρής και ο μουσικός υπεύθυνος των μαθημάτων Σπύρος Γκούμας. Χαιρετισμό απηύθυναν η Αναστασία Φαλτάιτς, υπεύθυνη του Μουσείου Φαλτάιτς, ο Δήμαρχος Σκύρου Κυριάκος Αντωνόπουλος και ο Αντιδήμαρχος Πολιτισμού Ιπποκράτης Κωστής.

Στον χαιρετισμό του, ο Δήμαρχος επεσήμανε μεταξύ άλλων την σημασία της διατήρησης της πολιτιστικής μας κιβωτού με δράσεις, όπως το διεθνές σεμινάριο για το ρεμπέτικο που φιλοξενείται περισσότερα από 15 χρόνια στην Σκύρο. Ευχαρίστησε τόσο το μουσείο Φαλτάιτς για την φιλοξενία του σεμιναρίου, αλλά και γενικότερα την διατήρηση της παράδοσης του νησιού όσο και τον Πολιτιστικό σύλλογο Ανεμόεσσα για την συνεργασία τους με το σεμινάριο αλλά και γενικότερα με τον Δήμο Σκύρου. Κλείνοντας, ευχαρίστησε την οργανωτική ομάδα του σεμιναρίου για την προσφορά του στον πολιτισμό γενικότερα και στο νησί. Καταλήγοντας τόνισε ότι θα είναι πάντα κοντά σε όλους όσους μπολιάζουν με τις δυνάμεις τους τον σπόρο της λαϊκής δημιουργίας. Την ταυτόχρονη μετάφραση στα Αγγλικά έκανε ο φίλος και μέλος της οργανωτικής ομάδας Κώστας Κακουτόπουλος.

Ακολούθησε κέρασμα υποδοχής προσφορά του Δήμου Σκύρου με την πάντα θερμή φροντίδα του φίλου και μέλος του ΔΣ του συλλόγου Ανεμόεσσα, Γιάννη Ελευθεριάδη.

*Αναστασία Φαλτάιτς Σπύρος Γκούμας Κυριάκος Αντωνόπουλος Ιπποκράτης Κωστής
με τους Γιώργο Μακρή και Κώστα Κακουτόπουλο.*

Μανώλης Χιώτης. Ο καινοτόμος του μπουζουκιού. Κώστας Κακουτόπουλος, Αικατερίνη-Μυρτώ Φατούρου

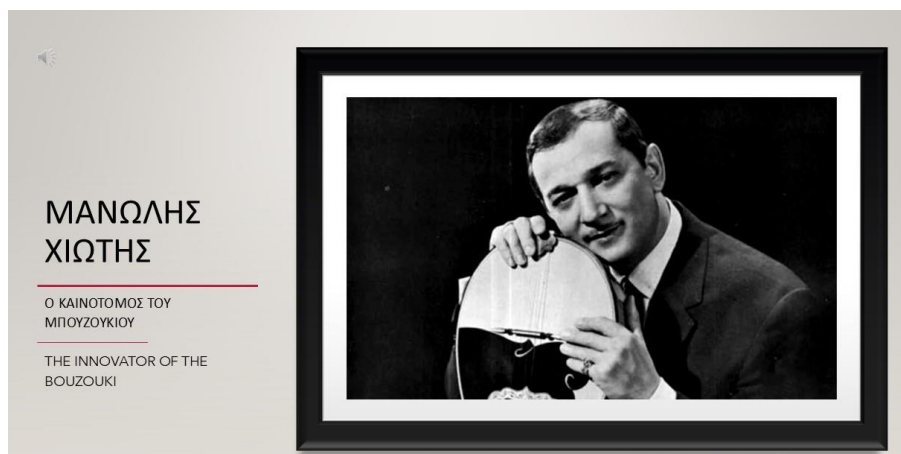
Ο Μανώλης Χιώτης γεννιέται στις 21 Μαρτίου 1921 στη Θεσσαλονίκη από τον Διαμαντή Χιώτη με καταγωγή από το Λεωνίδιο Κυνourίας και τη Μαρία από το Ναύπλιο.

Το 1928 μετακομίζουν στο Ναύπλιο όπου ξεκίνησε τα μαθήματα βιολιού στο Ωδείο Χαραμής και παραμένουν εκεί μέχρι το 1936 που εγκαθίστανται στην Αθήνα.

Το ξεκίνημα της καριέρας του έγινε με τη συμμετοχή του ως πρώτος κιθαρίστας στο συγκρότημα του Κώστα Μπέζου τα Άσπρα πουλιά- συγκρότημα με κιθάρες και χαβάγιες (Χιώτης, 1968).

Οι γονείς του είχαν μαγαζιά στο Ναύπλιο και μετέπειτα στην Αθήνα φέρνοντας σε επαφή τον Μανώλη Χιώτη με πολλούς μουσικούς (Γιάννης Μπαφούνης ή Σαμιώτης, Μπαγιαντέρας, Στεφανάκης Σπιτάμπελος, Παγιουμτζής, Κερομύτης και πολλούς άλλους).

Το 1937 γνωρίζει τον μέντορά του, τον μουσικό Στεφανάκη Σπιτάμπελο με τον οποίο συμμετέχει το 1938 στις συνθέσεις “Καινούρια νιώθω τη ζωή” και “παλιά μου αγάπη” ενώ είχαν προηγηθεί ηχογραφήσεις τραγουδιών που συμμετείχε ως μπουζουξής. Την επόμενη χρονιά συνθέτει και γράφει στίχους στο “παραπονιέσαι και μου λες” και στο “Αι Σπανιόλα όμορφη!” (Κασίτας, 2009) υπογράφοντας και το πρώτο του συμβόλαιο με τη δισκογραφική εταιρεία Columbia (Παπαγεωργίου, 2012)

Το 1947 εισάγει την ηλεκτρική κιθάρα και αργότερα μετατρέπει και τον ήχο του μπουζουκιού σε ηλεκτρικό. Το 1950 συνεργάζεται με τον Γιάννη Δαλιανίδη και τη Μαίρη Λίντα στο θέατρο και τον κινηματογράφο. (Παπασολομώντος, 2017) Το 1952 παρουσιάζει στο κοινό την τέταρτη χορδή στο μπουζούκι και την επόμενη χρονιά ταξίδεψε με την Ζωή Νάχη ή αλλιώς Ζωή Γρυπάρη στο Κάιρο της Αιγύπτου και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη για συναυλίες.

Παντρεύεται με τη Ζωή Νάχη το 1954 (μέχρι το 1958) και αποκτούν δυο παιδιά, τη Μαρία και τον Διαμαντή (Πάπιστας, 2002). Το 1956 παίρνει δίπλωμα ευρεσιτεχνίας για την οργανολογική εξέλιξη του μπουζουκιού με πολλούς μουσικούς να είναι επιφυλακτικοί ως προς την αλλαγή αυτή ενώ την ίδια χρονιά ταξιδεύει με την Μαίρη Λίντα στην Αμερική για συναυλίες παραμένοντας εκεί για τρία χρόνια.

Το 1959 παντρεύεται τη Μαίρη Λίντα και επιστρέφει στην Ελλάδα με νέες μουσικές επιρροές. Συνεργάζεται με τον Μίκη Θεοδωράκη σε μια ιστορική συναυλία στο “Κεντρικόν” με

το μπουζούκι να συμπράττει με συμφωνική ορχήστρα. (Παπασολομώντος, 2017) [πολλές λεπτομέρειες στο Παπασολομώντος 16-20].

Το 1961 πρωτοστατεί στη δημιουργία του Σωματείου Δημιουργών και το 1963 ως διευθυντής της Columbia αναλαμβάνει τις επιμέλειες των ορχηστρών, τις ακροάσεις αλλά συμμετέχει και σε ηχογραφήσεις άλλων μουσικών. Το 1964 φεύγει για δεύτερη φορά στην Αμερική.

Το 1967 παντρεύεται τη Μπέμπα Κυριακίδου και την επόμενη χρονιά επιστρέφει στην Ελλάδα. Πεθαίνει την ημέρα των γενεθλίων του 21 Μαρτίου 1970. (Παπίστας, 2002)

Ήδη αναφέρθηκαν κάποιες καινοτομίες που έφερε ο Μανώλης Χιώτης που επηρέασαν όχι μόνο τον τρόπο που ακουγόταν και τον τρόπο που παιζόταν το μπουζούκι αλλά και την ορχήστρα ολόκληρη. Πιο συγκεκριμένα είναι, η προσθήκη τέταρτης χορδής και η προσθήκη μαγνήτη στο μπουζούκι και τα έξω-ελληνικά στοιχεία στο ρυθμό, τις μελωδίες, την αρμονία και τη σύνθεση των ορχηστρών.

Τα πρώτα τετράχορδα μπουζούκια

Μέχρι την καθιέρωση του τετράχορδου μπουζουκιού από τον Μανώλη Χιώτη υπήρχαν διάφοροι πειραματισμοί από μουσικούς και οργανοποιούς με πολύχορδα μπουζούκια και διαφορετικά σκάφη. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον οργανοποιό Γρηγόρη Κοβυσιάδη που είχε φτιάξει ένα δεκάχορδο μπουζούκι για τον Αργύρη Βαμβακάρη (Βέλλου- Κάιλ, 1978), ο Θεόδωρος Καραμπάς είχε φτιάξει μπουζούκι με 6 μονές χορδές και ο Αγκόπ Τσακιριάν ένα με σώμα μικρής κιθάρας. Τετράχορδο μπουζούκι φαίνεται να κατασκεύασε και ο Αναστάσιος Σταθόπουλος στην Νέα Υόρκη, ενώ υπήρχαν και λαούτο-μπούζουκα τα οποία ήταν τετράχορδα. Ένα άλλο είδος τετράχορδου μπουζουκιού υπάρχει στην Αθήνα από το 1880 το οποίο συνοδεύει κυρίως τραγούδια ευρωπαϊκού αστικού ύφους. Η κατασκευή του ήταν πολύ κοντά σε αυτή του μαντολίνου. Το κούρδισμα ήταν ρε, λα, ρε, λα με μεγάλο σκάφος μαντόλας-είδος μπάσου μαντολίνου, φαρδιά ταστιέρα και καπάκι που παραπέμπει στην κατασκευή του μαντολίνου. (Κουρούσης, χ.χ.)

Εριβάν

Ένας μουσικός που χειριζόταν με δεξιτεχνία και πειραματιζόταν με πολλά έγχορδα όργανα ήταν ο Στεφανάκης Σπιτάμπελος ο οποίος γεννήθηκε στη Σκύρο το 1907 και έζησε μέχρι το 1975.

ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ ΣΠΙΤΑΜΠΕΛΟΣ
(1907 – 1975)

- Γεννημένος στη Σκύρο το 1907
- Δάσκαλος και μέντορας του Μανώλη Χιώτη και πολλών άλλων μουσικών
- Έπαιζε πολλά έγχορδα όργανα
- Τα πρώτα βήματα του Χιώτη στη σύνθεση έγιναν με τραγούδια του

Δίπλα του μαθήτευσαν πολλοί μουσικοί, ανάμεσά τους ο Μητσάκης, ο Ζαμπέτας, ο Χατζηχρήστος, ο Καπλάνης, ο Λεμονόπουλος, ο Τζουανάκος, κ.α. Ο Μανώλης Χιώτης μαθήτευσε κοντά του για τρεισήμισι χρόνια. Σύμφωνα με μαρτυρία του Μιχάλη Γενίτσαρη κατά τη

δεκαετία του '30 ο Σπιτάμπελος παραγγέλλει από Ιταλία ένα μπάντζο με μανίκι μπουζουκιού ενώ σε φωτογραφία του 1938 φαίνεται να έχει εξάχορδο μπάντζο με μανίκι κιθάρας. (Κουρούσης, χ.χ.) Ο Στεφανάκης επίσης δεν περιοριζόταν μόνο στο λαϊκό ρεπερτόριο αλλά έπαιζε και πιο ευρωπαϊκό όπως βαλς και φοξ ή ακόμη και Bach ή List. (Παπασπήλιος, 2020) Ένα ακόμη όργανο το οποίο χρησιμοποιούσε ήταν το εριβάν το οποίο κατασκευάστηκε από τον Ζοζέφ Τερζιθασιάν, από τους πρώτους και σημαντικότερους κατασκευαστές και η ονομασία του προέρχεται από την πρωτεύουσα την Αρμενίας και τόπο καταγωγής του οργανοποιού, Γερεβάν. Είχε πλακέ σκάφος, σχήμα περίπου βιόλας, τσάκιση μαντολίνου στο καπάκι, μανίκι μπουζουκιού, τα χαρακτηριστικά ηχεία f του βιολιού και κούρδισμα ρε λα φα ντο ως τετράχορδο και ρε-λα-φα-ντο-σολ ως πεντάχορδο με τρεις μονές μπάσες και δύο ζεύγη ψιλών χορδών με το οποίο έπαιζαν ο Γιάννης Τατασόπουλος και ο Γιοβάν Τσαούς. (Κλειάσιου, 2002) και (Παπαϊωάννου, 2021)

Η καινοτομία του Χιώτη

Η περιέργεια αυτή όσον αφορά τα όργανα φαίνεται να απασχολεί και τον Μανώλη Χιώτη. Σε μία συνέντευξή του στην εφημερίδα "Εμπρός" στις 9 Σεπτεμβρίου 1961 αναφέρει: «Άκουσα ένα δίσκο του Μάρκου Βαμβακάρη. Μου άρεσε ο ήχος που κατευθείαν έφθανε στην καρδιά μου. Ζήτησα να γνωρίσω αυτό το όργανο. Όταν το 'πιασα στα χέρια μου, μου φάνηκε σαν να είμαστε φίλοι από καιρό. Μόνο που ο «φίλος» ήταν «ημιτελής». Δηλαδή είχε τρεις χορδές κι εγώ, στα χρόνια που ακολούθησαν, σκεφτόμουν πώς να του δώσω άλλη μια χορδή να γίνει σωστό όργανο. Και τελικά το κατάφερα...». Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά του σε συνέντευξή του στον Τάσο Κουτσοθανάση, ότι το τρίχορδο μπουζούκι είχε μόνο δύο χορδές, εννοώντας ότι το κούρδισμα είχε μόνο τις νότες ρε και λα ενώ ως τετράχορδο είχε πλέον 4- ρε, λα, φα, ντο. (Χιώτης, 1968)

Κατασκευαστικά τα μπουζούκια εκείνης της εποχής δεν μπορούσαν να αντέξουν την πίεση των 4 διπλών χορδών με αποτέλεσμα να σπάνε. Ο Χιώτης με τους αδελφούς Παναγή κατασκεύασαν το πρώτο τετράχορδο μπουζούκι με πιο κοντό μανίκι και κούρδισμα ρε-λα-φα-ντο. Με αυτή την κατασκευή πήρε και το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας το 1956 που αρχικά απαγόρευε στους αδελφούς Παναγή να πουλάνε τέτοια τετράχορδα μπουζούκια. Αργότερα όμως έδωσε την άδεια ώστε το νέο τετράχορδο μπουζούκι να κατασκευάζεται και για άλλους μουσικούς. (Ο Μανώλης Χιώτης, το τετράχορδο και οι Αφοί Παναγή, 2009)

Με αυτό το κούρδισμα, που έχει τα διαστήματα της κιθάρας όπως και το εριβάν, ήταν πολύ εύκολο να παιχτεί από έναν κιθαρίστα.

Οι αντιδράσεις για την ένταξη του 4χορδου μπουζουκιού ήταν πολύ έντονες και αυτό φαίνεται και στο απόσπασμα του Μπίνη: "Αυτά τα τραγούδια που έφτιαχνε ο Χιώτης, που έβλεπε 30 χρόνια μπροστά, δεν παίζονται στο τρίχορδο. Είναι πολύ δύσκολο. Ενώ το τετράχορδο είναι μια ημιτελής κιθάρα και το χόρδισμα είναι ακόμα κιθάρα. Λείπουν το μι μπάσο και το λα. Δηλαδή μέσα σε δύο τάστα παίζεται ένα ολόκληρο τραγούδι, ενώ στο τρίχορδο πρέπει να το πάρεις από κάτω μέχρι επάνω. Και του είπα: "Μην το φέρεις αυτό στο μαγαζί θα χωρίσουμε. Τότε δουλεύαμε στην Γωνιά της Αθήνας στην πλατεία Αμερικής. Το 1953, μόλις έβγαλε το τετράχορδο, τελειώσαμε τη συνεργασία μας". (Κουρούσης, χ.χ.)

Ο ηλεκτρικός ήχος στο μπουζούκι

Άλλη μια καινοτομία που έφερε ο Μανώλης Χιώτης στο μπουζούκι ήταν ο ηλεκτρικός ήχος. Πλέον, από το 1950, ήταν σύνηθες να υπάρχουν ορχήστρες με ακορντεόν, πιάνο και κοντραμπάσο. Για να μπορεί να ακουστεί ο ήχος του μπουζουκιού θα έπρεπε να ενισχυθεί με περισσότερα από ένα μπουζούκια.

Η χρήση ενίσχυσης στο μπουζούκι έδωσε τη δυνατότητα στον Μανώλη Χιώτη να παίζει με ακόμα μεγαλύτερες ορχήστρες προσθέτοντας πνευστά και έγχορδα καθιερώνοντας ακόμα μεγαλύτερες ορχήστρες και παίζοντας σε μεγαλύτερους χώρους. Σημαντική αλλαγή που έρχεται με την ενίσχυση του ήχου είναι και οι θέσεις των μουσικών. Ενώ παλιότερα η διάταξη ήταν σε μια ή δύο σειρές πλέον ο τραγουδιστής και το μπουζούκι, ο σολίστας, είναι όρθιοι μπροστά από την υπόλοιπη ορχήστρα. Συνεπώς στην όρθια θέση παίξιματος αλλάζει και το κράτημα του μπουζουκιού που στηρίζεται με ένα ειδικό λουρί γύρω από το λαιμό. (Κουμπιός, 2017)

Ο κιθαρίστας και τραγουδιστής Γιάννης Μπαφούνης ή Σαμιώτης αναφέρει ότι ο Μανώλης έφερε πρώτος το ηλεκτρικό μηχανήμα και την πρώτη ηλεκτρική κιθάρα, που την αγόρασε από ένα γαλλικό συγκρότημα που έπαιζε στο καμπαρέ «Ρίτζ», λίγο μετά την απελευθέρωση. (Πάπιστας, 2002)

Ενώ ο ίδιος ο Χιώτης στο περιοδικό “Πρώτο” τον Ιανουάριο του 1961 στον δημοσιογράφο Δ.Π. Κωστελένο εξιστορεί:

«...το 1947, όταν δεν υπήρχε ακόμη ούτε η ηλεκτρική κιθάρα, εγώ συστηματοποίησα στο κέντρο Πίγκαλς όπου έπαιζα, το ηλεκτρικό μπουζούκι. Έρχονταν όλοι οι μπουζουκτοήδες να μ’ ακούσουν. Είπαν τότε πολλά για μένα. Πολλοί με κατηγόρησαν. Από τους λίγους που παραδέχτηκαν την δουλειά μου ήταν ο Τσιτσάνης. Ήταν από τότε και μέχρι σήμερα ο βετεράνος του μπουζουκιού. Γράψτε αυτό που θα σας πω, όπως σας το πω, γράψτε τον: Τσιτσάναρο...» (Κλειάσιου, 2002)

Για τον ηλεκτρικό ήχο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία του ο Γιάννη Σταματίου- Σπόρου στην εκπομπή “η Μηχανή του Χρόνου” που αναφέρει ότι: “ήταν πολύ δύσκολο πλέον να παίζεις σε αίθουσες 150-250 ατόμων σκέτος. Πήραμε έναν ενισχυτή Geloso κι ένα κουτί με ένα

μεγάφωνο μέσα και μας τύλιξε ο μαστρο-Πέρρος στην πλατεία Βάθη κάτι μαγνήτες με το χέρι. Ο ήχος βέβαια ήταν μπρίκι αλλά πολύ καλύτερο από σκέτο. Δεν είχε καμία ποιότητα. Ένταση είχε, ποιότητα δεν είχε καλή”. (Νταούλης, 2009) Στην ποιότητα του ήχου αναφέρεται και ο Μπίνης: “Πρέπει να είσαι πραγματικός βιρτουόζος στο είδος γιατί το ηλεκτρικό μπουζούκι είναι φοβερός προδότης λόγω της μεγάλης ηχητικής του αποδόσεως και το παραμικρό φάλτσο μπορεί να ακουσθεί σαν... μικρή κανονιά και τότε το κοινό, φυσικά, δεν πρόκειται να χειροκροτήσει” (Κλειάσιου, 2002)

Τα έξω-ελληνικά στοιχεία στο ρεπερτόριο του μπουζουκιού

Ο Μανώλης Χιώτης είχε πρωτοποριακή σκέψη και στη σύνθεση. Εισήγαγε στο ελληνικό αστικό τραγούδι στοιχεία από την αμερικάνικη jazz, το ισπανικό flamenco και την gypsy jazz. Οι θεωρητικές του γνώσεις και οι μουσικές του επιρροές έδωσαν στο παίξιμο του ένα δυτικότροπο ύφος ενσωματώνοντας και στοιχεία άλλων ειδών μουσικής μέσω του ρυθμού, της μελωδίας αλλά και της αρμονίας (Παπασολομώντος, 2017).

Όπως αναφέρει ο Γιάννης Παπαγεωργίου “Ο Μανώλης Χιώτης [...] ανήκει χρονολογικά, αλλά και υφολογικά ενδεχομένως σε μια περίοδο εκμοντερνισμού του ρεμπέτικου τραγουδιού. Οι επιρροές του από διαφορετικούς μουσικούς πολιτισμούς (γαλλική jazz, latin), είναι κάτι παραπάνω από εμφανείς. Ιδιαίτερη όμως συγγένεια δείχνουν να έχουν τα παιξίματά του με τη gypsy jazz, την κιθάρα manouche και τον κύριο εκφραστή αυτού του ρεύματος Django Reinhardt. Μάλιστα οι ομοιότητες έχουν να κάνουν ακόμα και με το κομμάτι εμφανισιακά, δηλαδή την ενδυμασία. Μουσικολογικά ο Χιώτης δανείστηκε αρμονίες από αυτή τη μουσική όπως και τρόπους παιξίματος συγχορδιών. [...] Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο του Χιώτη ως κιθαρίστα είναι το πολύ γρήγορο και κοφτό παίξιμο του με αναλύσεις συγχορδιών και ντιμινουίτες. Ο Χιώτης έδωσε και ιδιαίτερη ρυθμική σημασία στα γυρίσματά του,

χρησιμοποιώντας πεντάχηχα, επτάχηχα κτλ. [...] Τέλος, τα περισσότερα κομμάτια του ίδιου έχουν είτε ολόκληρα είτε μόνο στο ρεφρέν διφωνίες με τρίτες και έκτες παράλληλες συνήθως με μια αντρική και μια γυναικεία φωνή.” (Παπαγεωργίου, 2012)

Η καθιέρωση του τετράχορδου μπουζουκιού και οι καινοτομίες που συνεπάγονται από το συνδυασμό της νέας κατασκευής αλλά και του εφευρετικού παιξίματος από τον Μανώλη Χιώτη φέρνει πολλές αλλαγές στον τρόπο παιξίματος.

Οι διαφορές που εντοπίζονται στο τρίχορδο και το τετράχορδο μπουζούκι συνοψίζονται στα εξής:

1. Το τρίχορδο μπουζούκι, ειδικότερα μέχρι το 1930, είχε διαφορετικά κουρδίσματα, τα ντουζένια, σε αντίθεση με το σταθερό κούρδισμα ρε-λα-φα-ντο του τετράχορδου μπουζουκιού.
2. Το μανίκι στο τρίχορδο μπουζούκι είναι μεγαλύτερο από αυτό του τετράχορδου.
3. Το τρίχορδο μπουζούκι ευνοεί το οριζόντιο παίξιμο παίζοντας σόλο με 3ες κ 6ες ενώ το τετράχορδο μπουζούκι ενδείκνυται για πιο κάθετο παίξιμο ανάλυση και παραγωγή τρίφωνων συγχορδιών το οποίο ταιριάζει και στις λαϊκές μουσικές της Δυτικής Ευρώπης και της Λατινικής Αμερικής.
4. Στο τρίχορδο μπουζούκι μπορεί να παιχτεί εύκολα μια μελωδία με τη συνοδεία ισοκρατήματος ενώ στο 4χορδο ευνοείται το πολυφωνικό παίξιμο καθώς είναι ευκολότερη η παράλληλη κίνηση με διαστήματα έκτης μεταξύ πρώτης και τρίτης χορδής. (Κουμπιός, 2017).

Επίλογος

Δυστυχώς η σύντομη αυτή παρουσίαση αφήνει εκτός και άλλες “πρωτιές” που έφερε ο Μανώλης Χιώτης για το μπουζούκι και το λαϊκό τραγούδι. Ανάμεσά τους και η ιστορική συνεργασία του με τον Μίκη Θεοδωράκη με τον καθοριστικό ρόλο του στη δημιουργία του “Επιταφίου”, παντρεύοντας την μελοποίηση των στίχων του Γιάννη Ρίτσου με το λαϊκό ήχο του μπουζουκιού.

Ο Μανώλης Χιώτης έγραψε πληθώρα τραγουδιών. Πολλά από αυτά προσέγγιζαν το κλασικό ρεμπέτικο ύφος ενώ άλλα είχαν ευρωπαϊκές ή και ινδικές επιρροές λόγω του κινηματογράφου αλλά και της αλλαγής του ύφους στα νυχτερινά κέντρα, όπως επηρεάστηκαν και πολλοί άλλοι συνθέτες.

Αυτός ο πολυδιάστατος δεξιότηχνης πολλών μουσικών οργάνων, αλλά και δίκαιος ως προς τους συναδέλφους του καλλιτέχνης, έμεινε στην ιστορία για τις ραγδαίες εξελίξεις που έφερε στο μπουζούκι και στη λαϊκή μουσική, ξεκινώντας μια νέα εποχή και ανοίγοντας ορίζοντες που επηρεάζουν τους λαϊκούς μουσικούς μέχρι και σήμερα.

Βιβλιογραφία

- Βέλλου- Κάιλ, Α. (1978).** Μάρκος Βαμβακάρης. Αυτοβιογραφία. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κασίτας, Α. (2009).** Μανώλης Χιώτης. Ο μάγκας που έβαλε κολόνια στο τραγούδι. Αθήνα. Εκδόσεις ΚΨΜ. Περιέχει DVD με το ομότιτλο ντοκιμαντέρ
- Κλειάσιου, Ι. (2002).** Τάκης Μπίνης. Βιός Ρεμπέτικος. Περιοδικό Ντέφι.
- Κουμπιός, Π. (2017).** Η μετάβαση από το τρίχορδο στο τετράχορδο μπουζούκι. Ιστορικό-κοινωνικά δεδομένα και επιτελεστικές πρακτικές. ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας.

Κουρούσης, Σ. (χ.χ.). Το τετράχορδο μπουζούκι κατά την Προπολεμική Περίοδο. Ανακτήθηκε 29 Ιούνιος 2024, <https://rembetiko.gr/> από <https://78strofes.gr/2023/10/18> (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Νταούλης, Γ. (Διευθυντής). (2009). Μανώλης Χιώτης: Ο Σολίστας που φοβήθηκε ο Jimmy Hentrix. «Μηχανή του χρόνου», ΕΡΤ <https://archive.ert.gr/77484/>

Ο Μανώλης Χιώτης, το τετράχορδο και οι Αφοί Παναγή. (2009) Έλληνες οργανοποιοί. <https://greekluthiers.wordpress.com/2009/04/28/> (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Παπαγεωργίου, Γ. (2012). Η κιθάρα ως σολιστικό όργανο στο ρεμπέτικο τραγούδι από το 1900 έως το 1950 υπό το πρίσμα σημαντικών κιθαριστών. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης.

Παπαϊωάννου, Κ. (2021). Η μετάβαση από το τρίχορδο μπουζούκι στο τετράχορδο, μέσα από τον μουσικό και συνθέτη Μανώλη Χιώτη και συγκεκριμένα μέσα από την μελέτη περίπτωσης του τραγουδιού 'Εσύ 'σαι η αιτία που υποφέρω' [Διπλωματική Εργασία]. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2965731/file.pdf>

Παπασολομώντος, Γ. (2017). Μορφολογική και αρμονική ανάλυση στα εισαγωγικά ταξίμια του Μανώλη Χιώτη. ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας.

Παπασπήλιος, Κ. (2020). Γιάννης Παπαϊωάννου, Ο Άχραντος Μάγκας. Εκδόσεις 24γράμματα.

Πάπιστας, Σ. (2002). Βιογραφία του Μανώλη Χιώτη.

<https://rembetiko.gr/t/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%8E%CE%BB%CE%B7-%CF%87%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7/36777> (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Χιώτης, Μ. (1968). Συνέντευξη του Μανώλη Χιώτη στον Τάσο Κουτσοθανάση [Συνέντευξη]. https://youtu.be/EVHx5_wObpQ?si=ellrCxnEHQDLZzHs

(Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Πηγές φωτογραφικού υλικού

Φωτογραφία 1: <https://www.sansimera.gr/biographies/345> (ο Χιώτης με μπουζούκι)

Φωτογραφία 2: <https://78strofes.gr/2023/10/18/%CF%84%CE%BF-%CF%84%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%AC%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B4%CE%BF-%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%B6%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%8E/> (ο Στεφανάκης Σπιτάμπελος)

Φωτογραφία 3: <https://www.lifo.gr/culture/music/o-manolis-hiotis-stin-teleytaia-periodo-tis-zois-toy> (συλλογή 4 φωτογραφιών)

Φωτογραφία 4: <https://www.mixanitouxronou.gr/quot-otan-ftaseis-mechri-ton-omo-moytha-se-pantreyto-quot-i-proti-qnorimia-toy-chioti-me-ti-linta-otan-itan-paidi-pote-tin-pantreytike> (Μανώλης Χιώτης και Μαίρη Λίντα).

«Παραπεταμένοι», οι ταξιδευτές του ρεμπέτικου «Το ρεμπέτικο είναι ζώσα κληρονομιά»

Συνέντευξη στην Εφημερίδα Συντακτών ΝΗΣΙΔΕΣ 16-11-2024

Θανάσης Λαζαρίδης

Η μουσική ομάδα, που ιδρύθηκε το 1999 και έκτοτε φροντίζει να δίνει το «παρών» με σπουδαίες μουσικές βραδιές αλλά και με τη διοργάνωση της Διεθνούς Συνάντησης για το Ρεμπέτικο κάθε καλοκαίρι στη Σκύρο, μιλάει στον Θανάση Λαζαρίδη γι' αυτό που αγαπά περισσότερο...

Η μουσική ομάδα των «Παραπεταμένων» -Σπύρος Γκούμας, Γιώργος Μακρής, Φωτεινή Καράμπαμπα, Δημήτρης Γκούμας, Σοφία Κονταράτου, Μυρτώ-Κατερίνα Φατούρου- από την ίδρυση της, το 1999, ασχολείται με τη διατήρηση και τη διάδοση του ρεμπέτικου τραγουδιού. Κοινός τους τόπος η αγάπη για το ρεμπέτικο και το λαϊκό γενικότερα, αλλά και η επιλογή τους να παίζουν ρεμπέτικα και λαϊκά τραγούδια μέχρι το 1955. Στις πολλές δράσεις τους ξεχωριστή θέση έχει η διοργάνωση του Διεθνούς Σεμιναρίου-Συνάντησης για το Ρεμπέτικο Τραγούδι (Αστικό λαϊκό τραγούδι) στη Σκύρο την τρίτη εβδομάδα του Ιουλίου κάθε χρόνο από το 2009 μέχρι σήμερα. Τα υπόλοιπα; Τα λένε σ' αυτή τη συζήτηση που κάναμε, μεταξύ «τυρού και αχλαδίου», με τους Σπύρο Γκούμα, Γιώργο Μακρή, και Φωτεινή Καράμπαμπα «για μια ιστορία που αφορά μια ιστορία: το παραμελημένο μέχρι χθες μουσικό ιδίωμα του ρεμπέτικου στην Ελλάδα».

• Γιατί «Παραπεταμένοι»;

Γιώργος Μακρής: Το όνομα δόθηκε από έναν ανιψιό μου ένα βράδυ σε μια ταβέρνα, όλοι τρώγαν και πίναν κι εμείς παίζαμε: «Ελάτε να φάτε κάτι, πώς είσαστε εκεί... σαν παραπεταμένοι»... Εμείς... εκεί, σταχανοβίτες, παίζαμε και το κρατήσαμε. Μέχρι που μια χρονιά, στην Αλόνησο, συναποφασίσαμε να κάνουμε μια συνάντηση για το ρεμπέτικο τραγούδι. Για την αυθεντικότητα, την έντονη και ειλικρινή αναφορά του στα κοινωνικά προβλήματα.

Το πρώτο Σεμινάριο έγινε στο Εθνογραφικό και Λαογραφικό Μουσείο Φαλτάιτς στη Σκύρο και το δεύτερο είχε τη συμμετοχή του Σπύρου Γκούμα ως δασκάλου. Ήταν μια μαγική συνεύρεση, είχαμε μια συν-αντίληψη γι' αυτό που λέγεται ρεμπέτικη μουσική. Συνεργαστήκαμε με τον Δήμο Σκύρου, πάντοτε σε ανθρώπινα μεγέθη και το πράγμα μακροημέρευσε. Δεν είναι μόνο η μουσική που παίζουμε, είναι ο κόσμος που έρχεται, ο περίγυρος που τον συνοδεύει και όλοι γινόμαστε κατ' αρχήν μία παρέα που προσπαθεί να διασκεδάσει και ν' ανταλλάξει απόψεις. Κάποιοι από αυτούς απέκτησαν μια μόνιμη σχέση με το σεμινάριο. Πολλοί είναι πάρα πολύ καλοί μουσικοί, άλλοι είναι ερασιτέχνες. Οι συμμετέχοντες είναι από την Τουρκία, Αγγλία, Φινλανδία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Κύπρο, Ισραήλ, Ολλανδία, Γερμανία έως και από την Ιαπωνία.

● **Σπύρο, πώς συνδέεσαι με τους «Παραπεταμένους»;**

Σπύρος Γκούμας: Γεννήθηκα το 1964 σ' ένα σπίτι με λαϊκή μουσική. Από τον πατέρα μου, τον παππού μου, τον αδελφό του παππού μου, τα αδέρφια του πατέρα μου που, όπως και όλοι στη γειτονιά, παίζανε ρεμπέτικα τραγούδια. Ο παππούς μου, γεννημένος το 1900, έπαιζε κιθάρα, ο αδελφός του, ο Φίλιππας, έπαιζε σαντούρι κι ήταν συγκροτηματάρχης με σαντουροβιόλια την περίοδο των Μικρασιατών στην ευρύτερη περιοχή της Παλιάς Κοκκινιάς. Γεννήθηκα σε ένα σπίτι με τη λαϊκή μουσική να υπάρχει από τότε που ήμουν στην κοιλιά της μάνας μου κι απ' όταν βγήκα έξω, αυτό που θυμάμαι -συναντήσεις, συνεντεύσεις και σε κάθε γιορτή, χωρίς κανέναν να είναι επαγγελματίας-, να παίζουν όλα αυτά τα τραγούδια τα οποία στην πορεία συνειδητοποίησα ότι είναι τα ρεμπέτικα τραγούδια. Ας παρακάμψουμε την περίοδο που αποφασίζω ότι θέλω να γίνω μουσικός, που έχω συνεργασίες στο χώρο κτλ... Έχει φτάσει όλο αυτό σε ένα σημείο που στις περιόδους, μετά από το πέρας κάθε βραδιάς, πηγαίναμε όλοι μαζί κάπου να φάμε. Ήταν πολύ συχνό το φαινόμενο σε μια άκρη της ταβέρνας, να υπάρχει κάποιο γκρουπάκι, που παίζει λαϊκά τραγούδια. Πάντα με συγκινούσε αυτό γιατί μου θύμιζε αυτό που είχα γνωρίσει σαν παιδί. «Αυτά είναι τα πιο ωραία, τι καλά να ήμουν κι εγώ εκεί» έλεγα, αλλά δυστυχώς το πούλμαν έπρεπε να φύγει για την επόμενη συναυλία. Κάποια στιγμή, ενώ έχω όλη αυτή την επαγγελματική δραστηριότητα, δέχομαι ένα τηλεφώνημα απ' τον Γιώργο που μου λέει: έλα να γνωριστούμε. Τους βρήκα με μεγάλη χαρά και μόνο παραπεταμένοι δεν είναι, είναι οι αφανείς μουσικοί που ταξίδεψαν τη λαϊκή μουσική. Ονομάζω έτσι όλους εκείνους δίπλα στους οποίους βρέθηκα, στη γειτονιά μου, εκεί που μεγάλωσα, εκεί που αγάπησα αυτή τη μουσική την οποία με τόση λαχτάρα και αγάπη υπηρετώ, πολύ συνειδητά. Έκανα έναν πολύ μεγάλο κύκλο ως μουσικός για να μπορέσω να συνειδητοποιήσω από πού προέρχομαι, από πού κατάγομαι, τι μου παραδόθηκε προφορικά και τι θέλω να κάνω με αυτό. Κι από τότε, έτσι με ξέρετε κιόλας, αρκετά χρόνια. Αυτοί είναι οι «Παραπεταμένοι» για μένα.

Γιώργος Μακρής: Θέλουμε να προβάλουμε αυτή την αστική, λαϊκή μουσική, χωρίς να εξωραϊζουμε τα πράγματα.

Φωτεινή Καράμπαμπα: Το ρεμπέτικο είναι ζώσα κληρονομιά που δημιουργήθηκε πριν από πολλά χρόνια μέσα σε συγκεκριμένες συγκυρίες, έζησε και άντεξε γιατί εκφράζει τους νέους. Νέοι άνθρωποι τραγουδάνε, παίζουνε, μαθαίνουν το ρεμπέτικο στο σεμινάριο, στις παραστάσεις και στις συναυλίες μας. Έρχονται άνθρωποι από το εξωτερικό, με πολύ σεβασμό απέναντι στον Σπύρο, τώρα πια και στον Δημήτρη Γκούμα, αφού είναι δάσκαλος στην κιθάρα, η επόμενη γενιά.

● **Γιατί να μην είναι το δημοτικό τραγούδι αυτό;**

Σπ.Γκ.: Θέτεις ένα ερώτημα που θα απαντηθεί σε μία από τις επόμενες εκδηλώσεις μας, που συσχετίζει τη ρεμπέτικη μουσική με την παραδοσιακή και τη βυζαντινή μουσική. Θα δούμε ότι υπάρχει άμεση συσχέτιση καθώς οι ήχοι που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι οι ίδιοι.

Γ.Μ.: Πολλά ρεμπέτικα έχουν τη βάση τους σε παραδοσιακά τραγούδια. Υπάρχει μια ενότητα της ελληνικής μουσικής, δημοτικά, ρεμπέτικα, μια αλληλουχία που φτάνει στο σήμερα. Ας μην ξεχνάμε ότι η βυζαντινή υμνωδία και τα ρεμπέτικα αναγνωρίστηκαν και ανήκουν στην Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της ανθρωπότητας. Συμβάλλαμε, μεταξύ άλλων, στην ετοιμασία του υλικού και στην υποβολή του φακέλου. Το 2017, μετ' επαίνων, έγινε η αναγνώριση του ρεμπέτικου ως στοιχείου της άυλης κληρονομιάς.

Φ.Κ.: Η εμπειρία του Γιώργου από την Αμερική οδήγησε στην καταγραφή των βιωμάτων σε θεατρική μορφή. Ξεκίνησε με τις αρχές του αιώνα, με το έργο «Μινόρε της Αμερικής», πώς είχε

βιώσει την ιστορία της μετανάστευσης, στη συνέχεια προχώρησε στο «Κάποτε στα Λεμονάδικα»...

Γ.Μ.: Με τον ερχομό των Σμυρνίων και τις πρώτες κατοικίες απάνω εκεί στην πλατεία Καραϊσκάκη με τα εκδοτήρια των εισιτηρίων, που είχανε κάποια μαγαζάκια, μετεξελίχθηκαν σε κατοικίες, τους τα κάψανε δυο-τρεις φορές για να φύγουν από εκεί γιατί ήταν ένα «μιάσμα» για την ανερχόμενη αστική τάξη του κέντρου του Πειραιά. Το τρίτο θεατρικό είναι «Η Μετακόμιση», στις συνθήκες μετά τον Εμφύλιο, από το '53 και μετά, με τον Παπαϊωάννου, που ξεκίνησε η μετακόμιση μουσικών στην Αμερική με αρκετή γνώση πια του ρεμπέτικου.

Σπ.Γκ.: Το ένα οδηγεί στο άλλο. Το «Μινόρε της Αμερικής» πραγματεύεται το πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα που δεν έγινε απαραίτητα κάτω από συνθήκες πίεσης, η κουλτούρα της πατρίδας μεταφέρθηκε σε «ουδέτερο» έδαφος στην Αμερική κι εκεί πέρα έχουν γίνει ηχογραφήσεις στις οποίες αφηγούνται αυτό που συνέβαινε, όπως το ζήσανε. Αυτό φτάνει μέχρι το «Μινόρε του τεκέ» με τον Γιάννη Χαλικιά που αποτελεί τη σπίθα που θα δώσει σε όλους όσοι το άκουσαν και το λάτρεψαν να ρωτήσουν ποιο είναι αυτό το όργανο; Όπως λέει ο Παπαϊωάννου: «όταν το άκουσα αυτό, τρελάθηκα». Παράτησε την κιθάρα και το μαντολίνο που έπαιζε τότε και πήρε το μπουζούκι. Στο έργο «Κάποτε στα Λεμονάδικα» ξαναρχίζει σιγά-σιγά το ρεμπέτικο: τι έγινε, πώς έγινε, κάτω από ποιες συνθήκες διαδραματίζεται όλο αυτό; Σ' ένα καφενείο της εποχής σαν εκείνο του Μπάτη, που είναι και παράνομος τεκές, μέσα στο λιμάνι του Πειραιά. Λίγο μετά τον πόλεμο αλλάζει το σκηνικό. Είναι ώριμες οι συνθήκες πια, υπάρχουν μπουζουκτζήδες που έχουν πολύ μεγάλη επιτυχία και καλούνται από τους συμπατριώτες της Αμερικής να πάνε να παίξουν. Όσο για το «Η Μετακόμιση», κάποιοι έμειναν εκεί, κάποιοι γύρισαν. Δεν είναι ότι δεν έχει γραφτεί κάτι άλλο στην πορεία, ούτε το μαχόμαστε, ούτε το κατηγορούμε. Απλά εμείς ασχολούμαστε με ένα ρεπερτόριο που ξεκινάει στη δεκαετία του '30 και ολοκληρώνεται στη δεκαετία του '50. Μέχρι εκεί. Το υπόλοιπο είναι για άλλους.

Γ.Μ.: Γράφεται συχνά-πυκνά ότι το ρεμπέτικο είναι ένα δημιούργημα της παραβατικότητας. Θα λέω πάντα όσο κι αν γίνομαι μονότονος ότι αυτό είναι ένα μέρος της αλήθειας του. Η παραβατικότητα υπάρχει μέσα στην κοινωνία. Το καλλιτεχνικό δημιούργημα της είναι τεράστιο: Τουλούζ Λοτρέκ, Μοντλιάνι, Ναζίμ Χικμέτ, Έντγκαρ Άλαν Πόε, Καραβάτζιο... Εμείς είμαστε με το αποτύπωμα της δουλειάς αυτών των ανθρώπων. Δεν κοιτάμε από την κλειδαρότρυπα για ό,τι μπορεί να ταραξεί τον αστό που λέει: α, τι καλά που εμείς δεν είμαστε έτσι. Όλες οι λαϊκές μουσικές, το ρεμπέτικο, το φλαμένγκο, το μπλουζ, το τάνγκο, το φάντο βασίζονται πάνω σε λαϊκά ακούσματα και μουσικές.

• Τι άλλο ακούγεται εκτός από ρεμπέτικα εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα;

Γ.Μ.: Έχουμε μια περίοδο τεράστιας μετοικεσίας στα αστικά κέντρα. Όταν μιλάμε για Ελλάδα, αρχίζουμε να εννοούμε τα αστικά κέντρα. Από το 1837 έρχεται κόσμος από τα νησιά, από τη Σμύρνη, πριν ακόμα από τη συμφορά, και κουβαλάνε τις μουσικές τους, τις ντοπιολαλιές τους. Ένα χαρακτηριστικό το 1835 του Δανού περιηγητή Rørbye (Ρέερμπυ), όπου εικονίζεται ο οργανοποιός Λεωνίδας Γάϊλας μ' ένα τοίχο γεμάτο από τζουράδες, μπαγλαμάδες, κιθάρες, μας δείχνει ότι από τότε υπάρχουν άνθρωποι που νταραβερίζονται με αυτά τα μουσικά όργανα. Λέγεται ότι ο Γάϊλας έφτιαξε το όργανο του Μακρυγιάννη.

• Η ανερχόμενη αστική τάξη στρέφει την πλάτη στο ρεμπέτικο και στα δημοτικά. Τι ακούει;

Γ.Μ.: Αυτή η ιστορία αρχίζει από την περίοδο που ήρθε ο πρώτος βασιλιάς. Στα σαλόνια τους ακούν ευρωπαϊκή μουσική από τις μπάντες των Βαυαρών, αλλά δεν ακούγονται πουθενά οι

παραδοσιακές που παίζονταν τότε. Σε μια γιορτή για το νέο έτος, ήρθε το βασιλικό ζεύγος στην Αγία Ειρήνη, παιάνισαν οι μπάντες, έφυγαν και πήγαν στο σπίτι τους που ήταν στην πλατεία Κλαυθμώνος, η Αμαλία εκεί είχε διαμορφώσει ένα τεράστιο κήπο, μαζεύτηκε ο κόσμος κι αρχίσαν τα νταούλια, οι νταϊρέδες κι οι φλογέρες με τους παραδοσιακούς χορούς απ' το Λιόπεσι, απ' το Καπανδρίτι... Το ζεύγος αισθάνθηκε άσχημα και μπήκε μέσα, αλλά ο λαός με αυτά διασκέδαζε. Σιγά-σιγά μέσα στον αστικό χώρο οι ήχοι αυτοί αποτέλεσαν τον προάγγελο της ρεμπέτικης μουσικής, όπως και τα σμυρναίικα που ήρθαν με τους πρόσφυγες.

Σπ.Γκ.: Έγινε, στις αρχές του περασμένου αιώνα, μια απόπειρα να έρθει αυτή η γνώση σε λόγιο επίπεδο, όταν το 1904 ήρθε ο Κωνσταντίνος Ψάχος, πρωτοψάλτης από την Κωνσταντινούπολη, στο Ωδείο Αθηνών και ίδρυσε την πρώτη σχολή Βυζαντινής Εκκλησιαστικής μουσικής. Μετέπειτα κάνει δικό του ωδείο που λειτούργησε για τρία χρόνια. Εκεί διδάσκει βυζαντινή μουσική, δημοτική μουσική και τα μακάμια. Στα τρία χρόνια δεν μπόρεσε να φτιάξει ένα μαθητολόγιο και να κάνει διασπορά της γνώσης. Ήταν όμως η πρώτη απόπειρα που έγινε από την καθεστηκυία τάξη.

Γ.Μ.: Οι «Παραπεταμένοι» μαζί με τον πολυχώρο «Διέλευσις», τον Όμιλο Ελληνικών Τεχνών και τις εκδόσεις «Εύμαρος» θα παρουσιάσουμε μεταξύ Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου 2024 το «Ταξίδι των ήχων μέσα στον χρόνο». Ένα πρόγραμμα με δύο θεωρητικά εργαστήρια και τρεις μεγάλες συναυλίες.

Σπ.Γκ.: Θα υπάρχει βυζαντινή χορωδία που θα ψάλλει έναν ύμνο, από κάτω θα υπάρχει δημοτική ορχήστρα από βιολί, κλαρίνο, λαούτο και νταϊρέ όπου θα πούνε το αντίστοιχο παραδοσιακό κομμάτι στον ίδιο ήχο κι εμείς θα παίζουμε το ρεμπέτικο κομμάτι στον ίδιο ήχο.

Γ.Μ.: Φέτος θα ξαναπαρουσιάσουμε θεατρικά τη βιογραφία του Μητσάκη, από το βιβλίο του Ν. Οικονόμου, στη «Διέλευσις». Κάνουμε δουλειές με έναν ερωτικό, ερασιτεχνικό ενθουσιασμό και επαγγελματική αφοσίωση.

Σ.Σ Μπορείτε να παρακολουθήσετε την συναυλία «Το ταξίδι των ήχων στον χρόνο» για την ενότητα της ελληνικής μουσικής από τη βυζαντινή/ψαλτική τέχνη ως την παραδοσιακή μουσική και το ρεμπέτικο που δόθηκε στο Πολιτιστικό Κέντρο του Δ. Αθηναίων Μελίνα στις 15/12/2024 στον παρακάτω σύνδεσμο:

<https://youtu.be/yEGybN9wHqo?si=gFeJE3ECTLo3FhfC>

Introduction

Dear friends,

From July 14 to 21, 2024, we held the 15th international seminar-meeting on rebetiko, in our beloved Skyros. We dared and proceeded in collaboration with the local agencies further strengthening our relation. In excellent cooperation with the local community and the responsible county-bodies, we strengthened our ties and renewed our will lighting with music our lives overcoming difficulties and obstacles. Unfortunately, our dear friend and colleague over the years, Nikos Sikkes, will no longer be with us. Nikos' precious photos and videos supported our seminar and captured its useful moments that created a cultural legacy for future generations. He will always be with us, through our hearts.

The realization of the seminar-meeting filled us with smiles and songs, enlightened our hearts and eyes and armed us with strength. Last July, the friends who responded with their voluntary presence to our annual musical gathering for rebetiko from Greece, Cyprus, Japan, Turkey, the Netherlands, France, Israel, Finland together with the visitors of the island and the local community strengthened our relations and shared together our smiles, our songs and our mood for a better and more optimistic future.

The year was dedicated to Manolis Chiotis, one of the most important composers of rebetiko song and a great bouzouki virtuoso. During the seminar we got acquainted with songs composed by Chiotis from 1939 to 1959. In addition, we practiced songs composed by Markos, Papaioannou, Hatzichristos, Tsitsanis, Skarvelis and Tolis Harmas (Apostolos Harmantas).

This year, the 16th seminar-meeting will take place from July 13 to 20, 2025. Our events will be held, as always, with respect for the heritage of rebetiko and the positive aura of the beautiful island of Skyros. Our permanent partners are the local community, the Municipality of Skyros, SNE (Skyros Nautical Society), the Cultural Association of Skyros "Anemoessa" and the Faltaits Museum.

Our group's voluntary effort is based on our love for the Greek urban music tradition, which arms us with fun, passion and strength to overcome many difficulties that we face during our effort. Together with our friends, we continue our musical journey, despite the wild times, guided by our love for rebetiko and its famous and anonymous contributors, who contributed to the creation of this folk music.

We invite you to participate in the parallel events of the seminar-meeting while enjoying your holidays at the beautiful island of Skyros. The events include evenings with rebetiko music in the picturesque taverns of the island, speeches on rebetiko in Greek translated into English open to the public, a rebetiko concert with dances in the central square of the town and the final concert with the participants in live streaming from the seminar areas.

We keep going...

George Makris and Spiros Goumas

Welcome of participants and friends to the opening meeting of the international rebetiko seminar at the atrium of Faltaits Museum

The participants were welcomed at the meeting by the organizing member George Makris and the musical instructor of the courses Spiros Goumas. Greetings were addressed by Anastasia Faltaits, head of the Faltaits Museum, the Mayor of Skyros Kyriakos Antonopoulos and the Deputy Mayor of Culture, Hippocrates Kostis.

In his address, the mayor pointed out, among other things, the importance of preserving our cultural ark through actions, such as the international seminar on rebetiko that has been hosted for more than 15 years in Skyros. He thanked both the Faltaits Museum for hosting the seminar and the preservation of the island's tradition. Also thanked the Cultural Association of Anemoessa for their cooperation with the seminar and with the Municipality of Skyros as well.

Finally, he thanked the organizing team of the seminar for its contribution to culture in general. Concluding, he stressed that he will always be close to all those who graft the seed of popular creation with their strength. The simultaneous translation into English was done by our friend and member of the organizing team, Kostas Kakoutopoulos.

The event continued with a welcome reception offered by the Municipality of Skyros with the always constant care of our friend and member of the Board of Directors of the Anemoessa Association, Yiannis Eleftheriadis.

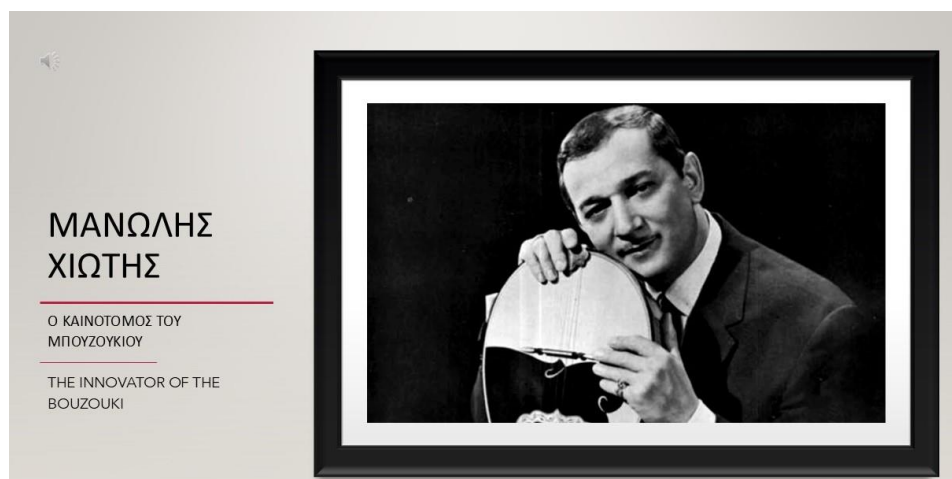
*Anastasia Faltaits Spiros Goumas Kyriakos Antonopoulos Ippokratis Kostis
with George Makris and Kostas Kakoutopoulos.*

Manolis Hiotis. The Bouzouki Innovator

Kostas Kakoutopoulos, Aikaterini-Myrto Fatourou

Manolis Chiotis was born on March 21, 1921 in Thessaloniki to Diamanti Chioti, originally from Leonidio, Kynouria, and Maria, from Nafplio. In 1928 they moved to Nafplio, where he began violin lessons at the Charamis Conservatory, and remained there until 1936, when they settled in Athens. His career began with his participation as the lead guitarist in Kostas Bezos' band, Aspra Poulia (White Birds) - a band with guitars and Hawaiian steel guitars (Chiotis, 1968). His parents owned venues in Nafplio and later in Athens, bringing Manolis Chiotis into contact with many musicians (Yannis Bafounis or Samiotis, Bayanteras, Stefanakis Spitampelos, Pagioumtzis, Keromytis and many others).

In 1937 he met his mentor, the musician Stefanakis Spitampelos, with whom he participated in 1938 in the compositions “Kainouria niotho ti zoi” and “Palia mou agapi”, while he had previously recorded songs in which he participated as a bouzouki player. The following year he composed and wrote the lyrics to “paraponiesai kai mou les” and “Ai spaniola omorfi!” (Kasitas, 2009) signing his first contract with the Columbia record company (Papageorgiou, 2012).

In 1947 he started using the electric guitar for folk music and later converted the sound of the bouzouki to electric. In 1950 he collaborated with Yannis Dalianidis and Mary Linda in theater and cinema. (Papasolomontos, 2017) In 1952, he introduced the fourth string on the bouzouki to the public and the following year he traveled with Zoe Nachi, or Zoe Grypari, to Cairo, Egypt and later to Istanbul for concerts.

He married Zoe Nachi in 1954 (until 1958) and they had two children, Maria and Diamantis (Papistas, 2002)

In 1956 he received a patent for the instrumental development of the bouzouki, with many musicians being skeptical about his changes to the instrument, while in the same year he traveled with Mary Linda to America for concerts, remaining there for three years. In 1959 he married Mary Linda and returned to Greece equipped with new musical influences from across the Atlantic. He collaborated with Mikis Theodorakis in a historic concert at “Kentrikon” with the bouzouki performing with a symphony orchestra. (Papasolomontos, 2017) [many details in Papasolomontos 16-20].

In 1961 he became a lead figure in the creation of the Creators' Association and in 1963 as director of Columbia he managed the orchestras, oversaw auditions and also participated as a player in recordings by other composers. In 1964 traveled to America for the second time.

In 1967 he married Bemba Kyriakidou and the following year he returned to Greece. He died on his birthday, March 21, 1970. (Papistas, 2002)

Some innovations brought by Manolis Chiotis have already been mentioned, which influenced not only the way the bouzouki sounded and was played, but also the entire orchestra. These are, more specifically, the addition of a fourth string and the addition of an electric pickup to the bouzouki, and the non-Greek elements in the rhythm, melodies, harmony and composition of the orchestras.

Primitive Four-String Bouzoukis

Until the introduction of the four-string bouzouki by Manolis Chiotis, there were various experiments by musicians and instrument makers with multi-string bouzoukis and different bodies. For example, we mention the instrument maker Grigoris Kovisiadis who had made a ten-string bouzouki for Argyris Vamvakaris. (Vellou-Kyle, 1978). Theodoros Karampas had built a bouzouki with 6 single strings while Agop Tsakirian built a bouzouki with a small guitar body. Anastasios Stathopoulos also seems to have made a four-string bouzouki in New York, while there were also lute bouzoukis which were four-stringed. Another type of four-string bouzouki has existed in Athens since 1880, which mainly accompanied songs of a European urban style. Its construction was very close to that of the mandolin. The tuning was D, A, D, A with a large mandola body - a type of mandolin bass, a wide fretboard and a soundboard resembling the construction of the mandolin. (Kourousis, c.h.)

Erivan

A musician who skillfully handled and experimented with many stringed instruments was Stefanakis Spitampelos, who was born in Skyros in 1907 and lived until 1975.

STEFANAKIS SPITAMPELOS
(1907 – 1975)

- Born in Skyros in 1907
- Mentor and teacher to Manolis Hiotis and many other musicians
- Played a variety of stringed instruments
- Hiotis' first steps in composition happened through co-composing with Spitampelos

Many musicians studied alongside him, including Mitsakis, Zambetas, Hadjichristos, Kaplanis, Lemonopoulos, Tzouanacos, etc. Manolis Chiotis studied with him for three and a half years. According to Michalis Genitsaris, in the 1930s, Spitampelos ordered a banjo with a bouzouki neck

from Italy, while in a photograph from 1938 he appears to have a six-string banjo with a guitar neck. (Kourousis, c.h.) Stefanakis did not limit himself to the folk repertoire but also played European music such as waltz and foxtrot or even Bach or List. (Papaspilios, 2020) Another instrument he used was the “Erivan”, which was built by Joseph Terzivasian, one of the first and most important luthiers, and its name comes from the capital of Armenia and the luthier’s birthplace, Yerevan. The “Erivan” had a flat body, roughly the shape of a viola, a mandolin-like fold on the soundboard, a bouzouki neck, the characteristic f-sounders of the violin and a tuning of D-A-F-C in its four-string version and D-A-F-C-G as a five-string with three single bass strings and two double high strings. The instrument was played by Yannis Tatasopoulos and Giovann Tsaous. (Kleassiou, 2002) and (Papaioannou, 2021)

Chiotis’ Innovation

This curiosity regarding instruments seems to concern Manolis Chiotis as well. In an interview with the newspaper “Embros” on September 9, 1961, he states: “I listened to a record by Markos Vamvakaris. I liked the sound that went straight to my heart. I asked to get to know this instrument. When I held it in my hands, it seemed to me as if we had been friends for a long time. Only the “friend” was “incomplete”. That is, it had three strings and in the years that followed, I was thinking about how to give it another string to make it a proper instrument. And finally I succeeded...”. He also interestingly mentions, in an interview with Tasos Koutsothanasis, that the three-string bouzouki really only had two strings, meaning that its tuning had only the notes D and A, while the four-string had 4 - D, A, F, C. (Chiotis, 1968)

The construction of the bouzoukis of that time could not withstand the pressure of the 4 double strings, resulting in them breaking. Chiotis and the Panayi brothers built the first four-string bouzouki with a shorter neck and D-A-F-C tuning. He also received a patent in 1956 for this version of the bouzouki, which initially prohibited the Panayi brothers from selling such four-string bouzoukis to the public. Later, however, he gave permission for the new four-string bouzouki to be manufactured for other musicians. (Manolis Chiotis, the four-string and the Panagi Brothers, 2009)

With this tuning, which has the intervals of the guitar, like the Erivan, the bouzouki became easier for a guitarist to play.

There were strong reactions to the inclusion of the 4-string bouzouki. This is also evident in Binis’ excerpt: “These songs that Chiotis wrote, seeing 30 years ahead of his time, cannot be played on the 3-string. It is very difficult. However, the 4-string is an unfinished guitar and the tuning is guitar-like. The E and the A bass strings are missing. That is, an entire song can be played within two frets (positions), while on the 3-string you have to play it across the length of the neck. And I told him, “Don’t bring this (instrument) to the venue, we will stop playing together.” At that time, we were working at the “Gonia tis Athinas” in Amerikis Square. In 1953, as soon as he started using the 4-string, we ended our collaboration.” (Kourousis, c.x.)

The Electric Sound

Another innovation that Manolis Chiotis brought to the bouzouki was the electric sound. Already, from 1950, it was common to have orchestras with accordion, piano and double bass. In order for the sound of the bouzouki to be heard, before electric amplification, multiple bouzoukis were played at the same time.

The use of amplification on the bouzouki enabled Manolis Chiotis to play with even larger orchestras by adding wind and string instruments, establishing even larger orchestras and playing in larger venues. A significant change that comes with sound amplification is the positions of the musicians on the stage during the performance. While in the past the arrangement was in one or two rows, now the singer and the bouzouki, the soloist, are standing in front of the rest of the orchestra. Consequently, in the standing playing position, the holding of the bouzouki also changes, which is supported by a special strap around the neck. (Koumbios, 2017).

Guitarist and singer Giannis Bafounis or Samiotis reports that Manolis was the first to bring the electric amplifier and the first electric guitar, which he bought from a French band that played at the "Ritz" cabaret, shortly after the end of the German occupation. (Papistas, 2002)

While Chiotis himself recounts in the magazine *Proto* in January 1961 to journalist D.P. Kostelenos: "...in 1947, when the electric guitar didn't even exist yet in Greece, I systematized the electric bouzouki at "Pigals" where I played. All the bouzouki players came to listen to me playing. They said a lot about me then. Many accused me. One of the few who saw merit in my work was Tsitsanis. He was the veteran of the bouzouki from then until today. Write down what I tell you, as I tell you, write down: Tsitsanaros (meaning Big Tsitsanis) ..." (Kleiasou, 2002)

Regarding electric sound, the testimony of Yiannis Stamatiou-Sporos on the show "I Michani tou Hronou" is interesting, stating that: "It was very difficult to play in rooms of 150-250 people without amplification. We took a Geloso amplifier and a box with a loudspeaker inside and the

maestro Perros in Vathis Square hand-wrapped some magnets for us. The sound was of course crappy but much better than nothing. It had no quality. It was loud but the quality was not good. (Daoulis, 2009) Binis also speaks about to the quality of the sound: “You have to be a real virtuoso in the genre because the electric bouzouki is a terrible traitor due to its great sound output and the slightest falsetto is audible like a cannon fire and then the audience, of course, is not going to applaud” (Kleiasiou, 2002)

The non-Greek elements in the bouzouki repertoire

Manolis Chiotis had pioneering thinking in composition. He introduced elements of American jazz, Spanish flamenco and gypsy jazz into Greek urban folk singing. His theoretical knowledge and musical influences gave his playing a Western style, incorporating elements of other genres of music through rhythm, melody and harmony (Papasolomontos, 2017).

As Yiannis Papageorgiou states, “Manolis Chiotis [...] belongs chronologically, but also stylistically, to a period of modernization of rebetiko singing. His influences from different musical cultures (French jazz, Latin) are more than obvious. However, his playing seems to have a particular affinity with gypsy jazz, the manouche guitar and the main exponent of this movement, Django Reinhardt. In fact, the similarities even have to do with Chiotis’ appearance, namely the clothing. Musicologically, Chiotis borrowed harmonies from this music as well as ways of playing chords. [...] Another characteristic of Chiotis as a guitarist is his very fast and sharp playing with arpeggios and diminished chords. Chiotis also gave particular rhythmic importance to his licks, using quintuplets, sextuplets, etc. [...] Finally, most of his pieces have

multiple voicings with thirds and sixths parallel, usually with a male and a female voice.” (Papageorgiou, 2012)

Summary

The introduction of the four-string bouzouki and the innovations that resulted from the combination of the new build and the inventive playing by Manolis Chiotis brought many changes to the overall way of playing the instrument. The differences that can be found in the three-string and four-string bouzouki can be summarized as follows:

1. Especially until 1930, the three-string bouzouki had dozens of different tunings, in contrast to the fixed D-A-F-C tuning of the four-string bouzouki.
2. The neck on the three-string bouzouki is larger than that of the four-string.
3. The three-string bouzouki favors horizontal playing, playing solos with 3rds and 6ths, while the four-string bouzouki is suitable for more vertical playing, analyzing and producing triphonic chords, which is also suitable for the folk music of Western Europe and Latin America.
4. On the three-string bouzouki, a melody can be easily played with a drone note accompaniment, while on the four-string, polyphonic playing is favored as it is easier to move in parallel with sixth-intervals between the first and third strings. (Koumbios, 2017).

Epilogue

Unfortunately, this brief presentation leaves out other “firsts” that Manolis Chiotis brought to the bouzouki and to folk music. Among them is his historic collaboration with Mikis Theodorakis with his vital role in the creation of “Epitaphios”, that combined the setting of Yiannis Ritsos’ lyrics with the folk sound of the bouzouki.

Manolis Chiotis wrote a multitude of songs. Many of them approached the classic rebetiko style, while others had European or even Indian influences due to pop culture influences and the gradual changes in the nightclubs’ style and attitude that influenced many other composers.

This multi-dimensional, multi-instrumentalist virtuoso, who was also fair to his fellow artists, went down in history for the rapid developments he brought to the bouzouki and folk music, starting a new era and discovering new musical horizons that influence folk musicians to this day.

Bibliography

Vellou-Kyle, A. (1978). Markos Vamvakaris. Autobiography. Papazisis Editions.

Kasitas, A. (2009). Manolis Chiotis. The guy who put cologne on the song. Αθήνα. KAPSIMI Editions.

Kleiasiou, I. (2002). Takis Binis. Vios rebetikos. Defi magazine.

Koumbios, P. (2017). The transition from the three-string to the four-string bouzouki. Historical and social data and performance practices. TEI OF EPIRUS, Department of Folk and Traditional Music, School of Music Technology.

Kourousis, S. (c.h.). The four-string bouzouki during the Pre-war Period. Retrieved 29 June 2024, <https://rembetiko.gr/> από <https://78strofes.gr/2023/10/18> (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Daoulis, G. (Director). (2009). Manolis Chiotis: The Soloist Whom Jimmy Hentrix Was Afraid Of. Time Machine. EPT. <https://archive.ert.gr/77484/>

Manolis Chiotis, the tetrachord and the Panagi Brothers. (2009) Greek instrument makers. <https://greekluthiers.wordpress.com/2009/04/28/> (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Papageorgiou, G. (2012). The guitar as a solo instrument in rebetiko song from 1900 to 1950 in the light of important guitarists. University of Macedonia, Department of Music Science and Art.

Papaioannou, K. (2021). The transition from the three-string bouzouki to the four-string, through the musician and composer Manolis Chiotis and specifically through the case study of the song 'You are the reason I suffer' [Diploma Thesis]. National and Kapodistrian University of Athens, School of Philosophy, Department of Music Studies. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2965731/file.pdf>

Papasolomontos, G. (2017). Morphological and harmonic analysis of the introductory taximi of Manolis Chiotis. TEI of EPIRUS, Department of Folk and Traditional Music, School of Music Technology.

Papaspiliou, K. (2020). Yiannis Papaioannou, The Immaculate Guy. 24 Letter Editions.

Papistas, S. (2002). Biography of Manolis Chiotis. <https://rembetiko.gr/t/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%8E%CE%BB%CE%B7-%CF%87%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7/36777> (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Chiotis, M. (1968). Manolis Chiotis' interview with Tasos Koutsothanasis [Interview]. https://youtu.be/EVHx5_wObpQ?si=ellrCxnEHQDLZzHs (Ανακτήθηκε 30/07/2024)

Sources of photographic material

Photo 1: <https://www.sansimera.gr/biographies/345> (Chiotis with bouzouki)

Photo 2: <https://78strofes.gr/2023/10/18/%CF%84%CE%BF-%CF%84%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%AC%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B4%CE%BF-%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%B6%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%8E> (Stefanakis Spitabelos)

Photo 3: <https://www.lifo.gr/culture/music/o-manolis-chiotis-stin-teleytaia-periodo-tis-zois-toy> (Collection of 4 photos)

Photo 4: <https://www.mixanitouxronou.gr/quot-otan-ftaseis-mechri-ton-omo-moy-tha-se-pantreyto-quot-i-proti-qnorimia-toy-chioti-me-ti-linta-otan-itan-paidi-pote-tin-pantreytike> (Manolis Chiotis and Mary Linda).

"Neglected ones", the travelers of rebetiko
"Rebetiko is a living heritage"
Interview in a Greek cooperative daily newspaper.
"Newspaper of the Editors"- Nisides 16-11-2024

Thanasis Lazaridis

The music group, which was founded in 1999 and since then is present with great music nights but also with the organization of the International Rebetiko Seminar- Meeting every summer in Skyros Island: They talk to Thanasis Lazaridis about what they love most...

The musical group of "Parapetamenoι" -Spiros Goumas, George Makris, Fotini Karababa, Dimitris Goumas, Sophia Kontaratou, Katerina-Mirto Fatourou- since its establishment in 1999, has been involved in the preservation and dissemination of rebetiko song. Their common ground is their love for rebetiko and folk music in general, but also their choice to play rebetika and folk songs until 1955. Among their many activities, the organization of the International Seminar-Meeting on Rebetiko (Urban Folk Song) in Skyros in the third week of July every year since 2009 until today requires additional care.

The conversation we had with Spiros Goumas, George Makris, and Fotini Karababa members of the group, relevant to the history of rebetiko in Greece, took place between "cheese and pear", as we use to say in Greece, in order to prove a friendly atmosphere.

● ***Why "neglected ones"?***

George Makris: *The name was given by one of my nephews. A night in a tavern everyone in a friendly company was eating and drinking meanwhile me and our music band were playing rebetika songs. «Come on and eat something, you look like... neglected»... We were called by my nephew who was among the friendly company. We were continuously played all the time like passionate. In fact, we liked the name and kept it. In 2008, during our holidays in Alonissos Island with Fotini we decided to hold a seminar-meeting in Skyros focusing on rebetiko singing in order to highlight its great musical value and authenticity as well as its strong and sincere reference to social problems during all these years of its presence in Greek cultural life. The first seminar-meeting took place at the Faltaitis Ethnographic and Folklore Museum in Skyros and the second had the collaboration of Spiros Goumas as musical instructor. It was a magical matching, because we had a common feeling and understanding of what we called rebetiko music. We collaborated with the Municipality of Skyros and the Cultural Association "Anemoessa", always in human sizes and the thing lasted. It's not just the music we play, it's the people who come as participants, the people that accompany them and we all become first of all a group of friends trying to have fun and exchange views. Some of them acquired a permanent relationship with the seminar-meeting. Many are very good musicians, others are amateurs. The participants are from Turkey, England, Finland, Belgium, Slovenia, Bulgaria, Cyprus, Israel, Netherlands, Germany and Japan.*

● ***Spiros, how do you connect with "Parapetamenoι"?***

Spiros Goumas: I was born in 1964 in a house with folk music. My father, my grandfather, my grandfather's brother, my father's brothers, like everyone else in the neighborhood, played rebetika songs. My grandfather, born in 1900, played guitar, his brother Filippas played santour and was a band leader with santour and violin instruments during the Asia Minor period in the wider area of Old Kokkinia. I was born in a house with folk music existing since I was in my mother's womb and from the moment I went out, what I remember is meetings, gatherings and at every celebration, without anyone being a professional, where was played all these songs which in the process I realized are rebetika songs.

Let's skip the period when I decide I want to be a musician, when I have collaborations in the field, etc... It has reached a point where on tour, after the end of each night, we would all go together somewhere to eat. It was very common to have a group at one end of the tavern playing folk songs. I was always moved by this because it reminded me of what I had known as a child. "These are the coolest things, how good if I were there" I used to say, but unfortunately the bus had to leave for the next concert. At some point, while I have all this professional activity, I get a phone call from George telling me: let's meet each other. I found them with great joy and they are not only neglected, they are the «unseen»

musicians who traveled folk music. That is the name for all those people that were living next to me in my neighborhood, where I grew up, where I loved this music which I serve with so much longing and love, very consciously. I made a very long circle as a musician to be able to realize where I come from, what was verbally handed down to me and what I want to do with it. And since then, that's how you've known me, for several years. These are the "Parapetameni" for me.

George Makris: We want to promote this urban popular music (rebetiko) without embellishing things.

Fotini Karababa: Rebetiko is a living heritage that was created many years ago in specific circumstances, lived and endured because it expresses young people. Young people sing, play, learn rebetiko in our seminars, performances and concerts. People come from abroad with a lot of respect to Spiros, now also to Dimitris Goumas, since he is a guitar teacher, the next generation.

● Why shouldn't the folk song be that?

Spiros Goumas: You pose a question that will be answered in one of our next events, which correlates rebetiko music with traditional and byzantine music. We will see that there is a direct correlation as the sounds that have been used are the same.

George Makris: Many rebetika songs are based on traditional songs. There is a unity of Greek music, traditional, rebetika, a sequence that reaches today. Let us not forget that byzantine hymnody and rebetika were recognized and belong to the Intangible Cultural Heritage of humanity. We contributed, among other things, to the preparation of the material and the submission of the dossier. In 2017, with praise, rebetiko was recognized as an element of intangible cultural heritage of humanity.

Fotini Karababa: George's experience from America led to the recording of his experiences in theatrical form. He started with the beginning of the century, with the work "Minor of America", how he had experienced the history of immigration, then moved on to "Once upon a time in Lemonadika".

George Makris: With the arrival of Smyrna's refugees and the first residences up on Karaiskaki Square (where the ticket offices are today), there were built some shops that turned into residences. They burned them two or three times to get out of there (the refugees) because it was a "miserable picture" for the rising bourgeoisie of the center of Piraeus. The third play is "The Move". In the conditions after the Civil War, from '53 onwards, with Papaioannou the first musician of rebetiko who visited USA to work for a short period. After him many musicians began moving to America with enough knowledge of rebetiko.

Spiros Goumas: One leads to another. "Minor of America" deals with the first migration that did not necessarily took place under pressure. The culture of the homeland was transferred to "neutral" territory in America and there have been recordings in which they narrate what was happening, the way they experienced it. This goes as far as the instrumental "Minor of the teke" played by Yiannis Chalikias. This is the spark that gave to all those who heard it and loved it the opportunity to ask "what is this instrument"? As Papaioannou said: "when I heard this, I become crazy". He gave up the guitar and mandolin he was playing at that time and took the bouzouki.

In the play "Once upon a time in Lemonadika" rebetiko slowly recounts: what happened, how did it happen, under what conditions did all of this music took place? In a café like that of Batis, which is also an illegal teke, in the port of Piraeus. Shortly after the end of the second WW, the scene changes. The conditions are ripe. There are Artists (bouzouki players) who have great success and are invited by the compatriots of America to go and play. Concerning "The Move" some stayed there, some returned. It's not that something else hasn't been composed along the way, nor do we fight it or blame it. We're just working on a repertoire that starts in the '30s and completed in the '50s. That's all. The rest is for others.

George Makris: It is often written that rebetiko is a creation of delinquency. I will always say, no matter how monotonous I get, that this is a part of his truth. Delinquency exists within society. Her artistic creation is enormous: Toulouse Lautrec, Modigliani, Nazim Hikmet, Edgar Allan Poe, Caravaggio... We are with the imprint of these people's work. We don't look through the keyhole for anything that might upset the bourgeois who says: oh, how good that we are not like that. All folk music, rebetiko, flamenco, blues, tango, fado, are based on folk sounds and music.

● **What kind of music used to be played that period in Greece?**

George Makris: We have a period of huge relocation to urban centers. When we talk about Greece, we start to mean urban centers. Since 1837 people have come from the islands, from Smyrna, even before the disaster, and brought their music, their local cultures. An engraving in 1835 by the Danish traveler Rørbye (Reerby), depicting the workshop of the luthier Leonidas Gailas with a wall full of tzouras, baglamas and guitars, shows us that since then there have been people who have been engaged with these musical instruments. It is said that Gailas made the instrument of Makrygiannis.

● **The rising bourgeoisie is turning its back on rebetiko and primary schools. What does it hear?**

George Makris: This story begins with the period when the first king came. In their salons they listen to European music from the bands of the Bavarians, but the traditional ones played at the time are nowhere to be heard. In a celebration for the New Year, the royal couple came to Saint Irene, the bands played, left and went to their house which was at Klafthmonos square, Amalia there had formed a huge garden. People gathered and started the daoulia, the dairesdes and the flutes with the traditional dances from Liopesi and Kapandriti region. The couple felt bad and

went inside, but the people were amused by themselves. Gradually, in the urban space, these sounds became the harbinger of rebetiko music, as well as the Smyrnaika that came with the refugees.

Spiros Goumas: At the beginning of the last century, an attempt was made to bring this knowledge to a scholarly level. In 1904, Konstantinos Psachos, a cantor from Constantinople, came to the Athens Conservatory and founded the first school of Byzantine ecclesiastical music. Later he started his own conservatory which operated for three years. There he teaches byzantine music, folk music and maqam. In three years, he was unable to create a student register and disseminate knowledge. But it was the first attempt made by the established order.

George Makris: "Parapetameni" together with the cultural center "dieleusis", the Hellenic Arts Group and "Evmaros" publications will present between November and December 2024 the "Journey of sounds through time". A program with two theoretical workshops and three major concerts focused on the unity of the Greek music, byzantine hymnody, traditional music and rebetiko.

Spiros Goumas: There will be a byzantine choir singing a hymn, subsequently there will be a folk orchestra with violin, clarinet, lute and daire where they will perform a corresponding traditional song in the same sound and our group "parapetameni" will play a rebetiko song on the same sound. Rebetiko is the identity of the Greek people.

George Makris: This year we will present again theatrically the biography of Giorgos Mitsakis, from the book of N. Economou, in "dieleusis". We work with an erotic, amateurish enthusiasm and professional dedication.

Editorial note. You may follow the concert "The journey of sounds through time" for the unity of Greek music from Byzantine/chanting art to traditional music and rebetiko that was given at the Cultural Center of the City of Athens Melina on 15/12/2024 in the YouTube link:

<https://youtu.be/yEGybN9wHqo?si=qFeJE3ECTLo3FhfC>

Στιγμιότυπα από το 15^ο σεμινάριο-συνάντηση για το ρεμπέτικο στην Σκύρο.

Highlights of the 15th Seminar-meeting on rebetiko in Skyros.

Η εναρκτήρια συνάντηση στο όμορφο αίθριο του Μουσείου Μάνου και Αναστασίας Φαλτάιτς. The opening meeting at the beautiful atrium of Faltaits Museum.

Τα καθημερινά μαθήματα στον φιλόξενο χώρο του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα». The daily lessons in the welcoming space of the Skyros Cultural Association "Anemoessa"

“Ένας για όλους και όλοι για έναν” “One for all and all for one”

Η μουσική ομάδα "Σερσέ λα φαμ" από την Θεσσαλονίκη σύσσωμη στην όμορφη παρέα μας. The musical group "Cerce la fam" from Thessaloniki joins our beautiful team

Απογευματινές παρουσιάσεις και συζητήσεις στην φιλόξενη αίθουσα της «Ανεμόεσσας», τα πρακτικά των οποίων παρουσιάζονται σε αυτό το τεύχος.
Afternoon presentations and discussions in the welcoming hall of "Anemoessa", the minutes of which are presented in this issue.

Βραδινά μουσικά ταξίδια στις όμορφες ταβέρνες του νησιού
Evening musical trips to the beautiful taverns of the island

Μουσικό χορευτικό δρώμενο με τους συμμετέχοντες στο Σεμινάριο, τους χορευτές του Πολιτιστικού Συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» στην Κεντρική Πλατεία Σκύρου και το κοινό, την Παρασκευή 19/7/2024. Στην εκδήλωση απηύθυνε χαιρετισμό ο Γιώργος Μακρής, υπεύθυνος διοργάνωσης του σεμιναρίου-συνάντησης για το ρεμπέτικο και ο Δήμαρχος Σκύρου, Κυριάκος Αντωνόπουλος.

Music and dance event with the participants of the Seminar, the dancers of Cultural Association of Skyros "Anemoessa" and public in the Central Square of Skyros on Friday 19/7/2024. Greetings were addressed by George Makris, the organizer of the rebetiko seminar-meeting and the Mayor of Skyros Island, Kyriakos Antonopoulos.

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8393500970712459>

/

Η Κατερίνα χορεύει στην πλατεία της Σκύρου

<https://www.facebook.com/100003764603352/videos/1027246238786555/>

<https://www.facebook.com/100003764603352/videos/462375696726744/>

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8359988417397048>

/

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8355360607859829>

/

Ρεμπέτικη Συναυλία με όλους τους συμμετέχοντες το Σάββατο 20/7/2024 σε ζωντανή μετάδοση από την αίθουσα του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα» η οποία αποτυπώνει το σύνολο των τραγουδιών που αναλύθηκαν στη διάρκεια του σεμιναρίου από τον μουσικό υπεύθυνο Σπύρο Γκούμα. Την συναυλία μπορείτε να παρακολουθήσετε στον παρακάτω σύνδεσμο.

Rebetiko concert with all the participants on Saturday, 20/7/2024 in a live broadcast in the welcoming space of the Skyros Cultural Association "Anemoessa" that reflects all the songs that were analyzed during the seminar from the musical instructor Spiros Goumas. You can watch the concert at the following link.

<https://www.youtube.com/live/jGjwPuBRJmQ?si=QChtB8BM7zwOvTzb>

Από τα καθημερινά μαθήματα στον φιλόξενο χώρο του Πολιτιστικού συλλόγου Σκύρου «Ανεμόεσσα»

From the daily lessons in the welcoming space of the Skyros Cultural Association "Anemoessa"

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/1014175990061376/>

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8341210905941466>

/

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/7699554890141308/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/1225769148739818/>

Βραδινά μουσικά ταξίδια στις όμορφες ταβέρνες του νησιού
Evening musical trips to the beautiful taverns of the island

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8382045098524713>

/

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/420003397661674/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/801770841945888/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/3770749599806736/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/983609003260007/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/1027603755396548/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/1642644889918391/>

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8365477406848149/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/1920372035100576/>

<https://www.facebook.com/1353961819/videos/389838273670966/>

<https://youtu.be/ivSgaqqMXLY?si=rzrjnrXd0MKn6ViH>

<https://www.facebook.com/groups/321607494568554/permalink/8346923125370244/>

Φωτογραφίες, video και ηχητικές καταγραφές έχουν ληφθεί εθελοντικά από φίλες και φίλους, συμμετέχοντες στο Σεμινάριο, παραθεριστές και υποστηρικτές του σεμιναρίου-συνάντησης από την Σκύρο. Ενδεικτικά αναφέρουμε την Ρίκα και Θανάση Βλάχο, την Λία Κωνσταντάτου, την Όλγα Παπαδοπούλου και πολλούς άλλους και άλλες.

Photos, videos and audio recordings have been voluntarily taken by friends, participants of the Seminar, vacationers and supporters of the seminar-meeting from Skyros. For example, we mention Rika and Thanasis Vlachos, Lia Konstantatou, Olga Papadopoulou and many others.

***Σας περιμένουμε στο 16^ο διεθνές σεμινάριο-συνάντηση για το
ρεμπέτικο στην Σκύρο, 13-20 Ιουλίου 2025
We are waiting you for the 16th international seminar-meeting on
rebetiko in Skyros, 13-20 July, 2025***

